

حسن نیت و جایگاه آن در فقه و حقوق ایران

پدیدآورنده (ها) : نجفی، آزاده؛ تقی زاده، ابراهیم

میان رشته ای :: نشریه تحقیقات جدید در علوم انسانی :: تابستان ۱۳۹۶، دوره سوم - شماره ۲۵

صفحات : از ۱۶۷ تا ۱۸۳

آدرس ثابت : <https://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/1251090>

تاریخ داندلود : ۱۴۰۴/۰۵/۱۰

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به صفحه [قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

- حسن نیت تکلیفی در فقه امامیه
- بررسی وجود اصل حسن نیت در حقوق ایران؛ با نگاه تطبیقی
- جایگاه اصل حسن نیت در حقوق ایران
- مفهوم و مجاری حسن نیت در حقوق ایران
- معنا و مفهوم "حسن نیت در قراردادها"
- نقش قابل پیش بینی بودن خسارت در مسئولیت مدنی قراردادی و قهری
- قاعده احترام مبنای مسئولیت مدنی مسلمانان نسبت به یکدیگر
- جایگاه حسن نیت در حقوق خصوصی ایران
- معاونت در جرم
- مسئله محوری در پیشگیری وضعی از جرم
- ماهیت، مبانی و آثار تضامن بین بدهکاران (تضامن منفی)
- بررسی تطبیقی انواع مجازات ها در نظام حقوقی ایران و انگلستان

عناوین مشابه

- پیشگیری از وقوع ورشکستگی در نظام حقوقی ایران و جایگاه آن در فقه امامیه با نگاهی به حقوق فرانسه
- مفهوم تدلیس و فریب و جایگاه آن در حقوق ایران، انگلیس و فقه امامیه
- مفهوم تدلیس و جایگاه آن در حقوق ایران انگلیس و فقه امامیه
- انعکاس اخلاق در حقوق ایران: جایگاه اخلاق و حسن نیت در اجرای قرارداد
- مفهوم تدلیس و جایگاه آن در حقوق ایران انگلیس و فقه امامیه
- حسن نیت در حقوق ایران و قاعده‌ی احسان در فقه امامیه-قسمت اول
- نقش حسن نیت در مسئولیت مدنی بازیکنان فوتبال در فقه و حقوق ایران و حقوق فرانسه
- مفهوم «تدلیس» و جایگاه آن در حقوق ایران، انگلیس و فقه امامیه
- بررسی مبحث حجیت علم قاضی و جایگاه آن در فقه امامیه و حقوق ایران
- جایگاه کفاره در فقه اسلامی و امکان سنجی کیفرانگاری آن در حقوق ایران

فصلنامه تحقیقات جدید در علوم انسانی

Human Sciences Research Journal

سال سوم / شماره ۲۵ / تابستان ۱۳۹۶ / صص ۱۶۹-۱۵۳ / Vol 3 / No 25 / 2017 / P 153-169

حسن نیت و جایگاه آن در فقه و حقوق ایران

آزاده نجفی^۱. دکتر ابراهیم تقی زاده^۲

۱. کارشناسی ارشد فقه و حقوق خصوصی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بیرجند، ایران

۲. دانشیار رشته حقوق خصوصی دانشگاه پیام نور، ایران

چکیده

حسن نیت، مفهومی اخلاقی است که دارا بودن آن در روابط با دیگران، امری پسندیده تلقی می‌شود و در آموزه‌های دینی، در قرآن کریم و در روایات نسبت به داشتن آن، تاکید شده است. به کار بردن واژه‌های «احسان، انصاف، صداقت و راستی، بر، معروف» در قرآن کریم دلالت بر داشتن حسن نیت دارد. همچنین در فقه در عقود امانی تحت عنوان قرداد های با حسن نیت یاد شده است. حسن نیت در رقابتهای تجاری، در تجارت الکترونیکی، حسن نیت دارند. اسناد تجاری، خریدار جاهل به فضولی بودن، در نزدیکی به شبهه، در اصلاح سند ثبتی و متجاوز به ملک مجاور در حقوق موضوعه ایران و احکام و آثار راجع به آن مورد بررسی قرار گرفته است.

واژه‌های کلیدی: حسن نیت، احسان، انصاف، بر.

مقدمه

با این که حسن نیت در اکثر نظام های حقوقی شناخته شده و در موارد مختلفی از قوانین کشورها لزوم رعایت آن، مورد حکم قرار گرفته است. اما تعریف روشن و صریحی از آن ارائه نگردیده و علت این امر، قصور، یا بی توجهی مقنن یا دکتین نیست، بلکه اساساً بعضی از مفاهیم، واجد خصیصه ای هستند که شاید بتوان گفت مستغنی از تعریفند.

حسن نیت مفهومی است که جنبه کمی نداشته؛ و از کیفیات نفسانی و وجدانی محسوب می گردد که هر کس آن را به وضوح در خود می یابد. مثلاً همان طور که هر کس با معرفت به معنا و مفهوم «نیکی و بدی» در ارائه تعریفی از آن ها به صعوبت می افتد، (حسن نیت) نیز اینگونه بوده، و تعریفش کاردشواری است. با وجود این از آن جا که «حسن نیت» در برخی موارد، یک ضابطه حقوقی نیز است، تحقیق در ماهیت و تبیین مفهوم و شناخت معنای آن ضروری می نماید (۱۳۸۸/۶:ص ۱۹)

تعریف حسن نیت در حالات متفاوتی که ایفای نقش می کند متفاوت است؛ زیرا حسن نیت مفهومی مجرد و انتزاعی محسوب می شود که از انعطاف ویژه ای برخوردار است.^۱ «حسن نیت» در علم اخلاق تعریفی خاص، و بعد از ورود آن به قلمرو حقوق در تعهدات قراردادی نیز معنی متفاوتی نسبت به «حسن نیت در مسئولیت مدنی» خواهد داشت. این خاصیت انعطاف و شکنندگی منحصر به مرحله نظر و تئوری آن نبوده، در عمل نیز اینگونه است. این امر موجب می گردد که حسن نیت، نقش های متفاوتی را به خود بگیرد، و در هر مورد نیز ویژگی های مخصوص به خود را دارا باشد.

با عنایت به ابهام و دشواری مفهوم این اصل، سعی شده است با توجه به مفاهیم متضمن حسن نیت در قرآن کریم، روایات، اخلاق، فقه و نظامهای حقوقی، همچنین با توجه به مفاهیم مرتبط و مشابه آن به روشن شدن بیشتر حسن نیت کمک کرده و به قدر توان در شناسایی این اصل گام برداشته شود.

بررسی مفهوم نیت

از آنجا که یک فعل اختیاری آدمی در هر زمینه ای حتی در زمینه «ضمانات قهریه» و دیگر موارد، دارای یک سری مقدماتی است، و برخی از آنها لزوماً باید محقق شوند، تا فعل به مرحله ی ظهور برسد، مثل اینکه انسان اگر چیزی بخواهد انجام بدهد، باید ابتدا علم بدان داشته باشد و سپس قصد کند، و تا قصد نباشد، نمی شود چیزی انجام بدهد، سپس باید تصدیق به فایده کند و بعد از آن باید عزم کند و جزم کند، شوق مؤکد پیدا بشود و آنگاه اراده بر فعل، پیدا بشود، و فعل را انجام بدهد.

از این روست که «نیت» را نیز می توان در این سلسله جای داد، با این تفاوت که نمی توان گفت نیت بالضرور، در تمام مقدمات فعل اختیاری است، هر چند به طور طبیعی و معمولی کارها وابسته به نیت است (۱۳۶۸/۱۳:ص ۵۰) و

^۱ در بحث امر به معروف نیز، یکی از شرایطی که باید آموخته باشد «حسن نیت» و «حسن قصد» است «بأن يأمر بالمعروف حیا بالغیر و طاعة للرب عزوجل، و ينهی عن المنکر کرها بالشیر و طاعة للرب تعالی» (قلعه جی، محمدرواس، الموسوعة الفقهية الميسرة، ص ۳۰۰)

البته در این ویژگی با « اشتیاق » مشترک است^۱، و لذا در برخی از مقدمات فعل اختیاری وجود دارد. با این بیان که قصد، اراده انجام فعل است، و لزوماً هر فعلی برای محقق شدن نیاز به اراده بر انجام دارد، ولی « نیت » افزون بر اراده و تصمیم، بگونه ای تعیین هدف و جهت فعل را نیز لحاظ می کند، و نمی توان گفت که تمام افعال آدمی دارای هدف می باشد.

مفهوم نیت

در فرهنگ قرآن و مکتب اهل بیت علیهم السلام به نیت عمل، بهای اصلی داده شده است. تا آنجا که نیت مؤمن برای انجام کار خیر، با ارزش تر از عمل او شمرده شده است. « نية المؤمن خیر من عمله » (۱۴۰۷/۵۴:ص ۸۴). از بسیاری کارهای انجام نشده، به خاطر انگیزه های مثبت ستایش شده و از بسیاری کارهای انجام گرفته، به خاطر انگیزه های منفی انتقاد شده است (۱۳۸۳/۲۱:ص ۵۱).

و توجه به نیت، خود امری است مؤثر در اصلاح نفس و پیراستن باطل (۱۶۵:ص ۲۵) و اصولاً الطاف خاص و امدادهای الهی شامل حال کسانی می شود که دارای خلوص نیت و صدق و صفای باطن باشند. و همچنین نیت به معنای « قصد، عزم و آهنگ » بکار رفته است. و در لغت به معنی قصد و نیت نیکو نام گرفته شده است. و در فقه هم از ارکان آن محسوب می شود (۱۳۸۵/۶۴:ص ۱۲۸۶). نیت، عنصری است که در زمینه و مسائل متعدد مباحث علمی و اسلامی مطرح می شود. علمای علم اصول، فارق اصلی بین دو قسم « تعبدیات^۲ » و « توصلیات^۳ » که از احکام شرعیه است را عنصر نیت می دانند.

استعمال اول نیت؛ در معنای اسمی

واژه ی « نیت » در مقام استعمال، گاه به معنای اسمی آن به کار می رود و مراد از آن، غایتی است که فاعل از فعل خود آن را در نظر گرفته است. و نیت در این قسم، متصف به دو وصف خیر و شر می شود. مثلاً می گوئیم « نیت شما در این حرکت چیست؟ » و پاسخ داده می شود « زیارت دوستان ». و در این مورد، زیارت دوستان نیت ماست.

استعمال دوم نیت؛ قصد عمل به همراه تصور آن

نیت در این فرض به معنی تصوّر عمل و احضار صورت آن در ذهن و یا قصد (اراده) عمل همراه با تصوّر آن است (۱۳۸۷/۲۹:ص ۴۵۵). و غالباً در هنگام انجام عبادات مطرح می شود که در کتب فقهی اینگونه تعریف شده: نیت، اراده ایجاد فعل مورد نظر است همانگونه که مراد شارع است (۱۳۷۳/۴۰:ص ۱۴۰). مثلاً: به هنگام خواندن نماز سؤال

^۱ « الاشتیاق من مبادئ الإرادة غالباً لا دائماً إذ ربما يرتكب الإنسان و يريد مالا يشترق اليه كما لا يخفى. » (کمره ای، محمدباقر، اصول الفوائد الغروریة فی مسائل علم أصول الفقه الاسلامی، ج ۱، ص ۱۳۸).

^۲ به واجباتی گفته می شود که با قصد قربت باشد مثل: نماز و روزه (فرهنگ نامه اصول فقه، مرکز اطلاعات و مدارک اسلامی، ص ۳۴۳).

^۳ به احکام و تکالیفی گفته می شود که فلسفه و حکمت تشریع آنها، معلوم باشد. (همان، ص ۳۶۹)

می‌کنیم «آیا نیت کرده ای یا خیر؟» در این جا، مقصود این است که آیا شخص مذکور در ابتدای انجام نماز، خصوصیات فعل و قصد نهایی از آن، یعنی قرب الهی را به ذهن خود خطور داده است یا خیر؟

مفهوم حسن نیت

اولین و اساسی ترین گام برای شناخت یک مفهوم و در قلمرو حقوق برای شناخت یک اصل حقوقی، ارائه تعریفی از آن است. این مطلب در مورد «حسن نیت» که به عقیده ی برخی تعریف شدنی نیست، و نمی توان آن را در قالب یک تعریف آورد، و مطابق عقیده ای دیگر ارائه یک تعریف مشخص از آن، کار درستی نیست، اهمیت بیشتری می‌یابد. لذا در این قسمت به تعریف لغوی و اصطلاحی «حسن نیت» در زمینه ی حقوق تعهدات می‌پردازیم. «حسن نیت»، مفهومی اخلاقی است که دارا بودن آن در روابط با دیگران، امری پسندیده قلمداد می‌شود. در آموزه‌های دینی بر رعایت آن سفارش شده است. تا جایی که حسن نیت در خصوص اجابت دعا در کتب فقهی، مستحب انگاشته می‌شود^۱ و پیشوایان ما برداشتن «حسن نیت» و دوری از «سوء نیت» سفارش کرده اند (۱۳۸۱/۱۴: ص ۱۴۹).

در روایتی امام علی علیه السلام می‌فرماید: «هر کس خوش نیت باشد خدا روزیش را افزایش می‌دهد» (ری شهری، ص ۲۸۶) تا جایی که حضرت پیامبر (ص) نیت صالح را از عمل صالح برتر دانسته اند و نیت کافر را نیز از عمل آن بدتر دانسته اند (۱۴۰۷/۵۴: ص ۸۴)، و از آیه شریفه قرآن «ان یرید اصلاحاً یوفّق الله بینهما» این نکته استفاده می‌شود که هر جا حسن نیت و بنای اصلاح باشد، توفیق الهی هم سرازیر می‌شود (نساء، ۳۵).

معنی لغوی حسن نیت

حسن نیت از دو واژه ی «حُسن» و «نیت» ترکیب یافته است. حُسن به معنای مصدری، نیکو شدن، خوب شدن، زیباشدن و در اسم مصدری به معنی نیکویی، خوبی، زیبایی و «نیت» به معنای «قصد، عزم و آهنگ» بکار رفته است. بدین جهت در تبیین حسن نیت گفته شده است: حسن نیت، واژه‌ای است در مقابل سوء نیت که در لغت، معنی قصد و نیت نیکو را می‌دهد.

در لغت نامه های عربی، حسن نیت با ترکیب های «حُسن النیه»، «حُسن القصد»، «سلامه النیه» بکار رفته است، اما ترکیب حسن النیه نسبت به دیگر ترکیب ها کاربرد بیشتری دارد و عبارات «لحسن نیه»، «لحسن قصد»، هم به عنوان قید و به معنای از «روی حسن نیت» استفاده شده است و در غالب موارد، استعمال آن در «تصمیم قلب در امری از امور» اختصاص پیدا کرده است (۱۴۰۲/۵۶: ص ۳۰۵). و صاحب نیت، چهره ای هدفمند دارد.

^۱ «یستحب حسن النیة و حسن الظن بالإجابة». هداية الأمة إلى أحكام الأئمة - منتخب المسائل ج ۳، ص: ۱۰۴

معنای اصطلاحی حسن نیت

در قانون مدنی ایران، تعریفی از «حسن نیت» به عمل نیامده است، به همین خاطر، دکترین حقوقی سعی در بیان و تعریف آن کرده اند، که البته عمده ی این دکترین، معطوف به تعریف «حسن نیت در عقود» و قراردادهاست، لذا به این جهت که بتوان از آنها بهره برداری کرد،^۱ این نظریات بیان می شوند.

برخی از حقوقدانان «حسن نیت» را به «اعتقاد در صحت عمل» تعریف می کنند، به نظر ایشان «کسی که اقدام به عمل حقوقی یا عمل مادی که منشاء اثر یا آثار حقوقی است می کند، و به صحت عمل خود اعتقاد دارد، این اعتقاد او، حسن نیت است» (۱۳۸۷/۸:ص ۲۰۰) و می گویند: «اگر در حین انجام دادن، عامل، در صحت عملش شک داشته باشد، و در حین عمل در وضعی قرار داشته باشد، که آن وضع قادر به ایجاد سوء ظن نوعی گردد، حسن نیت در این مورد وجود نخواهد داشت. مثلاً: کسی که ساعت طلا را به ثمن بخش می خورد، نمی تواند مدعی حسن نیت باشد» (همان). از این توضیحات به این نتیجه می رسیم که حسن نیت یک مفهوم ذهنی است. و رعایت آن موجب «راستی و با انصاف» بودن افراد می شود، و شخص را ملزم می کند که در راه راست قدم بردارد و باعث می شود که اشخاص، افعال و وظایف خود را به نحو قابل قبولی در جامعه انجام دهند. بنابراین، داشتن «رفتار متعارف» بر وجود حسن نیت دلالت می کند، همانطور که به نظر یکی از حقوقدانان، تعبیر «رفتار معقول و متعارف» در حقوق ایران، جانشین «اصل حسن نیت» شده است (۱۳۸۳/۱۶:ص ۱۱۳).

مفاهیم متضمن حسن نیت در قرآن کریم

کلمه ی «نیت» و ترکیب حسن نیت در هیچ آیه ای از آیات قرآن کریم استعمال نشده است؛ اما کلمه های احسان، حُسن، انصاف، صدق، برّ، خیر و معروف از جمله واژه هایی هستند که به نحوی متضمن حسن نیت یا مرتبط با آن تلقی می گردد و این مفاهیم بیانگر این مطلب اند که رعایت صداقت و درستکاری لازم بوده و فقدان حسن نیت و اضرار به دیگران در اجرای حقوق ممنوع می باشد، با این حال واژه های مذکور همگی متضمن لزوم رعایت حسن نیت و عدم حسن نیت می باشد.

احسان

یکی از مفاهیم عام اخلاقی قرآن کریم، مفهوم احسان است. احسان از ریشه ی حسن می باشد و عبارت است از هر چیزی که موجب نشاط و سرور برای انسان شود (۱۴۱۲/۳۲:ص ۱۱۷) و احساس خوشی، رضایت و تحسین را در ما بر انگیزد و با غرض مورد نظر سازگاری داشته باشد. بعضی از اهل لغت، ضد یا نقیض (۱۳۷۵/۴۸:ص ۲۳۵) آن را، یا قبیح و بعضی سوء (۱۴۱۲/۳۲:ص ۱۱۷) دانسته اند. در استعمال و کاربرد قرآنی، این واژه در دو معنی ۱- بخشش به دیگری، ۲- هر کار نیک و آنچه که بر امت اسلامی به صورت معروف واجب شده به کار رفته است^۱ که تمامی

^۱ «ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات اتانا نضع اجر من احسن عملا» (کهف/۳۰)

فضیلت های اخلاقی و رفتاری را شامل می شود. در این آیه ی شریفه، حسن به کسی اطلاق می شود که از گناهان کبیره اجتناب می کند و مسیء به شخصی اطلاق می شود که نه تنها از گناهان صغیره اجتناب نمی کند بلکه مرتکب گناهان کبیره و فواحش نیز می شود. بنابراین بین احسان و اسائه تقابل معنایی وجود دارد. یعنی می توان مؤلفه های تقابل احسان را در اسائه یافت.^۱

انصاف

واژه ی انصاف در قرآن بکار نرفته است؛ اما کلمه « نصف » به معنی نیمه در برخی از آیات بکار رفته است.^۲ البته واژه ی ظلم به عنوان مقابل انصاف در بسیاری از آیات قرآن در معانی متعددی بکار رفته است، از قبیل تعدی و تجاوز از حدود و حق،^۳ نقصان،^۴ شرک،^۵ از جمله مصادیق ظلم به شمار می آیند که در بین این معانی، معنی تعدی و تجاوز از حدود و حق بیشترین کاربرد را داشته است. بنابراین انصاف با حسن نیت، هر دو به دنبال اخلاقی نمودن حقوق و امکان دخالت قاضی در روابط قراردادی هستند با این تفاوت که انصاف دارای گستره بیشتری نسبت به حسن نیت است.

صداقت (راستی)

یکی از صفاتی که قرآن کریم بسیار بر آن تأکید کرده صداقت در گفتار و رفتار است؛ بطوری که اگر همه امور انسان بر صدق و راستی بنا نهاده شود، زمینه های نیک بختی او فراهم می آید. به همین جهت خداوند متعال مؤمنان را در کنار فراخوانی و تقوا به همراهی با صادقان دستور فرموده^۶ و در برخی از آیات، صداقت را از صفات متقین شمرده^۷ و به آنان وعده بهشت داده است.^۸

صدق، مطابقت خبر با نفس الامر است (۱۳۷۵/۴۸:ص ۱۹۹). صادقان کسانی هستند که هم سخن راست می گویند و هم با عمل و کردار، صدق گفتار خود را اثبات می نمایند؛ صدق به معنای مطابقت محتوای سخن با واقعیت است. قرآن کریم بعد از انبیاء، از صدیقین به عنوان کسانی که خداوند، نعمت را بر آنها تمام کرده یاد می کند. این بدان معناست که بعد از مقام نبوت، مقامی بالاتر از صدق و راستی وجود ندارد. بهر حال از مهمترین نتایج صدق در رفتار و گفتار، حسن نیت است.

^۱ « لیجزی اللذین اساءوا بما عملوا و یجزی اللذین احسنوا بالحسنی اللذین یجتنبون کبائر الاثم و الفواحش... »

^۲ « و لکم نصف ما ترک آؤاؤکم ان لم یکن لهن ولد » (النساء / ۱۲).

^۳ « و من یتعدء حدود الله فقد ظلم نفسه » (الطلاق: ۱).

^۴ کهف: ۳۲.

^۵ انعام: ۸۲.

^۶ « یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله و کونوا مع الصادقین » (توبه: ۱۱۹).

^۷ آل عمران: ۱۷، زمر: ۳۳.

^۸ احزاب: ۲۴ و ۲۵.

بَر

بَر در عربی به معنای خیر و نیکی و صلاح استعمال شده است. مفهوم بَر از مفاهیم مخصوص افعال اختیاری و کارهای خوب است و به رساندن نفع با قصد توجه به دیگران اطلاق می گردد (۱۴۱۲/۳۲:ص ۲). بَر در قرآن معنای لغوی خود را حفظ کرده است؛ چنانکه مفسران این واژه را در آیه شریفه^۱ به معنای اوج نیکی و نیکوکاری که ثمره آن گسترده است و به مردم می رسد، دانسته اند. بعضی دیگر به باز بودن دست آدمی در کار خیر و نیک و هر آن چه که انسان را به خداوند نزدیک کند تفسیر نموده اند. این معنا در مورد کسی صادق است که خیر را بدان جهت که خیر است انجام می دهد نه بدان جهت که اگر انجام دهد نفعی عائدش می شود، ولو اینکه آن را دوست ندارد و به ضررش تمام شود نظیر وفای به نذر. مفسران مقصود از فعل خیر را اعم از افعال قلبی مانند اعتقاد به حق و نیت پاک و افعال جوارحی یا بدنی مانند انفاق در راه خدا و سایر اعمال صالح اعم از تکالیف و ارزشها دانسته اند.

بَر به مفهوم خیر و نیکی، بیانگر رعایت درستی در آیات بسیاری از قرآن کریم استعمال شده است. چنانکه راغب گفته است، بَر، فزونی و وسعت در خیر و نیکی است و گاهی این صفت به خداوند متعال نسبت داده می شود (۱۴۱۲/۳۲:ص ۵۰۲). لذا خداوند متعال می فرماید: نیکی این نیست که روی خود را به طرف مغرب یا مشرق کنید، بلکه نیکی برای کسی است که به خداوند و روز آخرت و ملائکه و کتابهای آسمانی و پیغمبران ایمان داشته باشد و کسانی هستند که وقتی پیمان می بندند به عهد خود وفا می کنند. . . و آنان کسانی هستند که راست گفته اند و همان هایی هستند که تقوی دارند.^۲

معروف

معروف از ریشه ی عرف و به معنای آنچه معلم و آشناس یا به رسمیت شناخته شده به کار می رود. به معنای اتصال و پی در پی بودن یا فعل پسندیده از ناحیه عقل و شرع نیز به کار رفته است (۱۴۱۲/۳۲:ص ۳۴۳). و متضاد آن، منکر یعنی تایید نشده، و بیگانه می باشد بنابراین امری که جامعه با آن مأنوس است و افکار عمومی آن را می پسندد از آنجا که اسلام بر اساس فطرت و عقل بنا شده است پس آنچه عقل سلیم و فطرت انسانها آنرا پسندند، و با فضایل اخلاقی منافاتی نداشته باشد در اسلام معروف شناخته می شود. در بسیاری از آیه های قرآن تعبیر معروف به معنای حسن نیت بکار رفته است (۱۳۸۲/۶۰:ص ۲۱). به تعبیر مرحوم طبرسی، معروف چیزی است که در نزد عقلاء به عنوان امری که در آن ظلم و انحراف وجود ندارد شناخته می شود.

در قرآن کریم آیات بسیاری در این خصوص بکار رفته است که یکی از موارد آن وصیت به معروف است، مطابق این آیه لازم است وصیت کننده در حدود منطق و عرف عقلایی و بدون اجحاف و سوء نیت عمل نماید. همچنین

^۱ «لن تنالوا البرَّ حتی تنفقوا مما تحبون و ما تنفقوا من شیء فان الله به علیم» (آل عمران/۹۲).

^۲ «لیس البرُّ ان تولُّوا وجوهکم...» (بقره: ۱۷۷).

در مورد نحوه ی اجرای طلاق، مقید به معروف شده که بیانگر اجرای با حسن نیت و منع سوء استفاده از اجرای نامناسب حق از طرف زوج نسبت به زوجه اش می باشد.^۱

مفهوم حسن نیت در روایات

از بررسی مجموعه روایات می توان گفت کلمه حسن نیت در روایات به طور مستقیم مورد اشاره قرار نگرفته است، اما روایات و سیره ی معصومین (ع) به طور اعم و برخی از مفاهیم بطور اخص در بردارنده این مفهوم هستند. در برخی از روایات نیز صراحتاً به حسن نیت اشاره شده است، از جمله این روایات، روایتی از امام علی (ع) که فرمودند: «برای رسیدن به عدالت از حسن نیت به مردم کمک بگیر» (۱۳۸۲/۳۰:ص ۱۱۹) پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (ع) مهمترین صفات اخلاقی و حقوقی از قبیل رعایت منصفانه، داشتن حسن نیت، صداقت، دوری از دروغ، اجتناب از خیانت در داد و ستد، و قراردادهای را برای تجار و بازاریان بیان و تأکید فرمودند. به هر حال با مراجعه به روایات می توان گفت که مفهوم کلی حسن نیت با واژه ها و عبارات گوناگون مورد توجه بوده و به مسلمین تأکید شده اعمال و رفتار دیگران را حمل بر حسن نیت کنند (۱۳۷۶/۴۹:ص ۱۷۵).

مفهوم حسن نیت در فقه

در ادبیات فقهی اگر چه عنوان حسن نیت رایج نبوده است اما عناوین مترداف و مشابه و نزدیک به آن و نیز عناوین متضاد حسن نیت و رفتار منصفانه در کتب فقهی (۱۴۰۹/۴۰:ص ۱۴۱۲/۵۱/۲۶۱:ص ۲۲۰، ۱۴۱۵/۳۳:ص ۱۳۷۹/۴۳/۶:ص ۳) در مباحث مکاسب محرمة، آداب تجارت و خیارات، مورد توجه قرار گرفته است. در فقه امامیه، عقود وجود دارند که با توجه به نوع رابطه، تعهد افشاء بر عهده ی یکی از طرفین قرارداد است، این عقود به «بیع الامانات» مشهور است.

یکی از عناوینی که در فقه به عنوان یکی از مصادیق ضرورت افشاء و اعلام واقعیت و پرهیز از دروغ مطرح شده، عبارت از عقود است که تحت عنوان کلی عقود امانی، یا «بیع الامانات» آمده است که برخی از آنها تحت عنوان «قراردادهای با حسن نیت» یاد کرده اند (۱۶۰:ص ۵۳). به طور مثال در بیع مرابحه، فروشنده متعهد است جزئیات قیمت خرید را به آگاهی مشتری برساند. حال اگر فروشنده به جهت دروغ یا اشتباه در خبر دادن موجب مغرور شدن مشتری در معامله گردد، وی مخیر است نسبت به آن معامله رضایت دهد و یا بیع را فسخ و ثمن خود را پس بگیرد (۱۴۲۲/۴۵:ص ۵۰). یا شخصی که مالی را خریداری و سپس مبادرت به فروش آن می کند ملزم به افشای قیمت خرید خود نیست، اما اگر قصد افشاء داشته باشد، باید از روی صداقت عمل کرده و واقعیت را بیان دارد. فقها انواع بیع را به اعتبار اخبار یا عدم اخبار از ثمن به چهار دسته تقسیم می کنند. بیع مساومه، مرابحه، مواضعه و تولیه (۱۳۸۷/۴۰:ص ۴۷۱).

^۱ الطَّلَاقُ مرتان فاساک بمعروف او تسریح باحسان ولا یخلُ لکم... (بقره: ۲۹۹).

مجارى حسن نیت در حقوق ایران

باید توجه داشت که حسن نیت، یکی از اصول کلی حقوقی است که در عرصه حقوق موضوعه، ظاهر شده است، و عمدتاً در حقوق قراردادها مطرح شده و به عنوان یک نهاد حقوقی در این زمینه مطرح می شود. لذا ابتدا به بررسی مواد و مواضعی در قوانین و مقررات، که به حسن نیت پرداخته شده می پردازیم، و در ادامه جایگاه حسن نیت در دکتترین حقوقی ایران مورد لحاظ قرار گرفته، و در نهایت به دو مورد از عقود که حسن نیت در آنها برجستگی خاص دارد، پرداخته می شود.

حسن نیت در قوانین موضوعه

در این قسمت، برخی از قوانین و مقرراتی که حسن نیت را به طور صریح یا ضمنی پذیرفته اند، بررسی می شود.

حسن نیت در رقابتهای تجاری

رقابت یکی از مهم ترین عوامل پیشرفت در تجارت بوده و افزایش کارآیی، مرغوبیت و کاهش قیمت کالا و خدمات را موجب می شود. باید توجه داشت که هر رقابتی قابل پذیرش نیست، بلکه رقابت در عرصه ی تجارت باید مشروع باشد. بند ۲ ماده ۱۰ مکرر کنوانسیون ۱۸۸۳ پاریس راجع به حمایت از مالکیت صنعتی، رقابت نامشروع را رقابتی دانسته است که بر خلاف «معمول و متعارف در تجارت» انجام گیرد.

ماده ۸ قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹، برخی از مصادیق رقابت نامشروع را ذکر کرده است. این ماده مقرر می دارد: «کسی که در اثر تصدیقات یا انتشارات مخالف واقع، به حیثیت و اعتبارات و موقعیت دیگری زیان وارد آورد، مسئول جبران آن است.

شخصی که در اثر انتشارات مزبور یا سایر وسایل مخالف با «حسن نیت»، مشتریان کم و یا در معرض از بین رفتن باشد، می تواند موقوف شدن عملیات مزبور را خواسته و در صورت اثبات تقصیر، زیان وارده را از واردکننده مطالبه نماید».

این نخستین بار است که اصطلاح «حسن نیت» به صراحت در قوانین ایران به کار رفته است. مذاقه در این ماده، بیانگر آن است که قانونگذار رعایت حسن نیت در تعامل با دیگران را مدنظر داشته، و بر اساس منطق حقوقی، موارد مذکور در این ماده ویژگی خاصی ندارد، تا رعایت «حسن نیت» به آن ها محدود شود. نمونه بارز آن را می توان در مقررات مربوط به و طی شبهه، رجوع اصیل جاهل به معامله فضولی برای اخذ خسارت، و صحت اعمال وکیل معزول ناگاه از عزل خود مشاهده کرد. لذا مبنای یاد شده را به سایر حوزه ها می توان تسری داد، همچون روابط طرفین در ارتباط با حوزه تحمیل، تحمل و جبران خسارت نسبت به یکدیگر.

حسن نیت در تجارت الکترونیکی

تجارت الکترونیکی عبارت است از: بازرگانی کالا و خدمات به کمک وسایل الکترونیکی و ابزارهای مبتنی بر ارتباطات از راه دور (۱۳۸۲/۳۰:ص ۱۷۵) ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی مصوب ۱۳۸۲ مقرر می دارد که در تفسیر مقررات این قانون، باید به لزوم رعایت «حسن نیت» توجه شود.^۱

همچنین بر اساس ماده ۳۵ قانون مذکور: «اطلاعات اعلامی و تأییدیه اطلاعات اعلامی به مصرف کننده باید در واسطی بادوام، روشن و صریح بوده و در زمان مناسب و با وسایل مناسب ارتباطی در مدت معین و بر اساس لزوم «حسن نیت» در معاملات و از جمله ضرورت رعایت افراد ناتوان و کودکان ارائه شود».

حسن نیت دارنده اسناد تجاری

اسناد تجاری شامل چک، سفته و برات، معرف طلبی به نفع دارنده آن ها در سررسید کوتاه مدت بوده و قابل معامله می باشند (۱۳۸۱/۶۱:ص ۳۵). اگر سند تجاری در سررسید، کارسازی نگردد، دارنده آن پس از انجام تکالیف قانونی در مواعد مقرر می تواند به تمام مسئولان سند به نحو تضامن مراجعه کند. اما مسئولان مذکور همواره به پرداخت مبلغ مندرج در سند تن نمی دهند، بلکه گاهی در راستای رفع مسئولیت از خود، به طرح ایراد در روابط مبنایی می پردازند، بر این اساس، به منظور تقویت اعتبار اسناد تجاری و حفظ حقوق دارنده آن ها، قواعدی از جمله «اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات» شکل گرفته است.

بر اساس اصل مذکور، مسئولان اسناد تجاری نمی توانند روابط خصوصی خود با دارندگان پیشین سند را در حقوق دارنده کنونی آن دخالت دهند.^۲ اصل یاد شده در کنوانسیون های بین المللی راجع به اسناد تجاری پذیرفته شده است. اگر چه این اصل در قانون تجارت کنونی ایران به صراحت نیامده است، اما برخی حقوقدانان معتقدند که از مواد ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۴۹ و ۳۰۷ قانون تجارت، می توان اصل مزبور را برداشت نمود.

هم چنین رویه ی قضایی، پذیرش این اصل را در روابط ناشی از اسناد تجاری تأیید نموده است (۱۳۷۶/۲۲:ص ۲۵).^۳ حال یکی از شرایط استناد به اصل مذکور، وجود «حسن نیت» دارنده سند تجاری^۴ است. در واقع، اصل یاد شده از دارنده با حسن نیت حمایت می کند،^۵ و نه غیر آن (محسنی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۵).

^۱ ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی: «در تفسیر این قانون همیشه باید به خصومیت بین المللی، ضرورت توسعه هماهنگی بین کشورها در کاربرد آن و رعایت لزوم حسن نیت توجه کرد.»

^۲ نظریه های اداره کل امور حقوقی و اسناد و امور مترجمین قوه قضائیه / ۲۲۸۸/ نظریه های اداره کل امور حقوقی و تدوین قوانین قوه قضائیه - نظریه اداره کل امور حقوقی و اسناد و امور مترجمین قوه شماره ۷/۱۷۹۳ تاریخ ۱۳۸۱/۳/۲۹: با توجه به مواد ۲۴۹ و ۳۱۳ و ۳۱۴ قانون تجارت و نیز مواد ۲ و ۳ و ۷ قانون صدور چک، صادرکننده چک صرف نظر از علت و انگیزه صدور چک در قبال دارنده با «حسن نیت» آن دارای مسئولیت مدنی و کیفری است.

^۳ کامیار (کارکن)، محمدرضا، گزیده آراء دادگاههای حقوقی، ص ۲۵ به بعد.

^۴ نظریه اداره کل امور حقوقی و اسناد و امور مترجمین قوه قضائیه : شماره ۷/۱۷۹۳ - مورخه ۱۳۸۱/۳/۲۹: با توجه به مواد ۲۴۹ و ۳۱۳ و ۳۱۴ قانون تجارت و نیز مواد ۲ و ۳ و ۷ قانون صدور چک، صادرکننده چک صرف نظر از علت و انگیزه صدور چک در قبال «دارنده با حسن نیت» آن دارای مسئولیت مدنی و کیفری است.

حسن نیت خریدار جاهل به فضولی بودن

کسی که مالک یا وکیل یا ولی، یا از طرف شرع و قانون قیم بر مالک نیست، حق تصرف و نقل و انتقال در مال مالک را نخواهد داشت، و در صورت وقوع چنین معامله ای، معامله فضولی خواهد بود. ماده ۲۶۳ ق.م.مقرر می دارد: «هرگاه مالک، معامله را اجازه نکند، و مشتری نیز بر فضولی بودن آن جاهل باشد، حق دارد که برای کلیه ثمن و غرامات به بایع فضولی رجوع کند، و در صورت عالم بودن، فقط حق رجوع برای ثمن را خواهد داشت». شکی در این که قانونگذار در این ماده تحت تأثیر آراء فقهی بوده وجود ندارد.^۲

مبنای مختلفی برای حکم مذکور بیان شده، و در صورت علم و آگاهی اصیل به فضولی بودن، قاعده «اقدام» (اقدام به زیان) مبنای حکم تلقی شده است، و لذا اصیل برای خسارات پرداختی اش به مالک حق رجوع نخواهد داشت (۱۴۱۸/۱۹:ص ۱۲۹). گروهی نیز پا را فراتر گذاشته و قایل شده اند که در همین فرض، در صورت نبود عین ثمن، اصیل، مضاف بر این که به خسارات، نمی تواند رجوع کند حق مطالبه ثمن را هم نخواهد داشت. آراء یاد شده، متأثر از کلام فقهاء است، که در ادبیات حقوقی ما نیز مورد استفاده قرار گرفته است. کسانی که به حقوق امروزی هم نظر داشته اند؛ متعامل آگاه را دارای «سوء نیت» معرفی کرده اند^۳ و لذا او را از مراجعه به اصیل برای دریافت خسارت محروم می دانند (۱۳۸۷/۴:ص ۱۵۳/۹: ۲۰۵). اما در ارتباط با مبنای حق رجوع و جواز مطالبه خسارات از شخص فضول در ارتباط با اصیل جاهل به فضولی بودن معامله، فقهاء استناد به قاعده مشهور فقهی «غرور» کرده اند، حال برخی از حقوقدانان، این امر را، مستند به «حسن نیت» می دانند و بر این باورند که «چون مشتری در این فرض مرتکب هیچ گونه تقصیری نشده، و با «حسن نیت»، معامله را انجام داده است، نباید از آن زیان ببیند و از اینرو جبران خسارت در آخرین مرحله بر بایع فضولی تحمیل می شود (۱۳۵۵/۱۷: ص ۱۳۷۲/۳۳/۱۲۱: ص ۷۸).

حسن نیت در نزدیکی به شبهه

شبهه در لغت، به معنای اشتباه و التباس درست به نادرست، و حق به ناحق و همچنین واقع به غیر آن است (۱۳۷۱/۶۳: ص ۵۱). و نزدیکی به شبهه آن است که مردی با زنی به اعتقاد وجود رابطه زوجیت نزدیکی کند، در حالی که در واقع این رابطه موجود نباشد. و نسب به شبهه، وقتی وجود دارد که از چنین نزدیکی طفلی متولد شود.

^۱ در قانون تجارت حمایت از شخص دارای حسن نیت منحصر به، شخص دارای سند تجارتي نیست. (ماده ۱۵۴ نیز مقرر می دارد: «به شریک با مسئولیت محدود فرع نمی توان داد مگر در صورتی که موجب کسر سرمایه او در شرکت نشود. اگر در نتیجه ضررهای وارده سهم الشریک با مسئولیت محدود کسر شد مادام که این کمبود جبران نشده تأدیه هر ربح یا منفعتی به او ممنوع است. هرگاه وجهی بر خلاف حکم فوق تأدیه گردید شریک با مسئولیت محدود تا معادل وجه دریافتی، مسئول تعهدات شرکت است مگر در موردی که با «حسن نیت» و به اعتبار بیان مرتبی وجهی گرفته باشد.»

^۲ برای مطالعه آراء فقهی در این زمینه، رجوع کنید به؛ انصاری، مرتضی، المکاسب، ج ۲، ص ۱۱.

^۳ در این راستا، می توان به ماده «۳۰۴» قانون مدنی اشاره نمود که می گوید: «اگر کسی که چیزی را بدون حق دریافت کرده است خود را محق می دانسته لیکن در واقع محق نبوده و آن چیز را فروخته باشد معامله فضولی و تابع احکام مربوطه به آن خواهد بود.» ذکر ماده مزبور در این مورد، در مقابل ماده «۱۳۸۰» قانون مدنی فرانسه است که می گوید: «هرگاه کسی که با «حسن نیت» (چیزی را) گرفته، آن چیز را بفروشد، او نباید مسترد کند (بمالک) مگر ثمن فروش را».

مقررات این بخش از فقه گرفته شده است، و در مواد ۱۱۶۴ و ۱۱۶۵ قانون مدنی آورده شده است. طبق ماده نخست: «حکم مواد قبل در مورد طفل متولد از نزدیکی به شبهه نیز جاری است. . .» ماده دیگر نیز مقرر می دارد: «طفل متولد از نزدیکی به شبهه، فقط ملحق می شود به طرفی که در اشتباه بوده، در صورتی که هر دو در اشتباه بوده اند ملحق به هر دو خواهد بود». ولد شبهه ملحق به کسی است که در شبهه بوده است. علت این امر را، برخی از حقوقدانان جلوگیری از جریحه دار شدن عفت عمومی و پیدایش اولاد غیر قانونی می دانند (۱۳۷۵/۲: ص ۱۷۴). گروهی دیگر آن را از نمونه های بارز «حسن نیت» می شمارند؛ زیرا وطنی کننده از نقص عمل خود آگاه نبوده و اعتقاد به صحت آن دارد (۱۳۷۸/۸: ص ۲۰۶). لذا قانونگذار به خاطر حسن نیت یکی از آندو یا هر دو، برخی از آثار علقه زوجیت را بر آن بار می کند. مشابه مقررات مزبور را با تصریح به نقش حسن نیت، می توان در ماده ۲۰۱ قانون مدنی فرانسه نیز پیدا کرد. برابر ماده مذکور: «ازدواجی که باطل اعلام شده است اگر از روی حسن نیت منعقد شده باشد، دارای آثار حقوقی، فیما بین طرفین خواهد بود. اگر حسن نیت از طرف یکی از زوجین وجود داشته باشد، ازدواج صرفاً نسبت به این زوج آثاری در بر خواهد داشت» (۱۳۸۸/۶: ص ۷۱).

حسن نیت در اصلاح سند ثبتی

بر اساس ماده ۱۴۹ قانون ثبت «نسبت به ملکی که با مساحت معین مورد معامله قرار گرفته باشد و بعداً معلوم شود اضافه مساحت دارد، ذینفع می تواند قیمت اضافی را بر اساس ارزش مندرج در اولین سند انتقال و سایر هزینه های قانونی معامله به صندوق ثبت تودیع و تقاضای اصلاح سند خود را بنماید، در صورتی که اضافه مساحت در محدوده سند مالکیت بوده و به مجاورین تجاوزی نشده و در عین حال بین مالک و خریدار نسبت به اضافه مذکور قراری داده نشده باشد، اداره ثبت، سند را اصلاح، و به ذینفع اخطار می نماید تا وجه تودיעی را از صندوق ثبت دریافت دارد. . .» این ماده ضمن اینکه اجازه اصلاح سند را به خریدار داده است، از تضییع حقوق فروشنده نیز جلوگیری می کند.

مبنای ماده مذکور، «حسن نیت» است؛ زیرا خریدار از داشتن اضافه مساحت آگاه نبوده، و با اعتقاد به صحت عمل خود، در خرید ملک به مساحت معین، اقدام می کند (جعفری لنگرودی، ص ۲۰۸). و طبق ماده ۳۵۵ قانون مدنی «اگر ملکی به شرط داشتن مساحت معین فروخته شده باشد و بعد معلوم شود که کمتر از آن مقدار است، مشتری حق فسخ معامله را خواهد داشت و اگر معلوم شود که بیشتر است بایع می تواند آن را فسخ کند، مگر این که در هر دو صورت طرفین به محاسبه زیاده یا نقیصه تراضی نمایند».

حسن نیت متجاوز به ملک مجاور

ماده واحده «لایحه قانونی راجع به رفع تجاوز و جبران خسارات وارده به املاک» چنین مقرر می دارد: «در دعوی راجع به رفع تجاوز و قلع ابنیه و مستحذات غیر مجاز در املاک مجاور، هرگاه محرز شود که طرف دعوی یا یادی

قبلی او قصد تجاوز نداشته و در اثر اشتباه در محاسبه ابعاد یا تشخیص موقع طبیعی ملک یا پیاده کردن نقشه ثبتی یا به علل دیگری که ایجاد کننده بنا یا مستحذات از آن بی اطلاع بوده تجاوز واقع شده و میزان ضرر مالک هم با مقایسه با خساراتی که از خلع ید و قلع بنا و مستحذات متوجه طرف می شود، به نظردادگاه نسبتاً جزئی باشد در صورتی که طرف دعوی، قیمت اراضی مورد تجاوز را طبق نظر کارشناس منتخب دادگاه تودیع نماید دادگاه حکم به پرداخت قیمت اراضی و کلیه خسارات وارده و اصلاح اسناد مالکیت طرفین دعوی می دهد و در غیر این صورت حکم به خلع ید و قلع بنا و مستحذات غیر مجاز خواهد شد.

مبنای این که قانونگذار به دادگاه این اختیار را داده که اگر متجاوز، مبلغ میزان ملک تجاوز شده و خسارات و هزینه کارشناسی را تودیع کرده باشد، علی رغم میل مالک، حکم به اصلاح اسناد طبق وضع موجود صادر کند؛ وجود «حسن نیت» شخص متصرف است. زیرا قانونگذار در این ماده حکم دادگاه را معلق می کند به این امر که متجاوز قصد تجاوز نداشته و در اثر اشتباه در محاسبه ابعاد یا تشخیص موقع طبیعی ملک یا پیاده کردن نقشه ثبتی یا به علل دیگری که ایجاد کننده بنا یا مستحذات از آن بی اطلاع بوده تجاوز واقع شده باشد.

نتیجه گیری

آثار و رد پای حسن نیت را در قانون ایران می توان در بحث های «رقابت های تجاری»، «تجارت الکترونیکی»، «اسناد تجاری»، «خریدار جاهل به فضولی بودن»، «نزدیکی به شبهه»، «اصلاح سند ثبتی»، «متجاوز به ملک مجاور» پیدا کرد. در دکتترین حقوقی نیز حسن نیت دارای جایگاه برجسته ای می باشد. حسن نیت در برخی از عقود برجستگی خاصی نسبت به سایر قراردادها دارد همچون؛ قرارداد بیمه، عقد وکالت و... در خصوص مفاهیم مشابه با حسن نیت می توان به؛ حسن باطن، حسن سیره، حسن سریره و حسن فاعلی اشاره نمود. و وجه جامع این موارد حسن فاعلی بوده که نسبت آنها با یکدیگر، عموم خصوص مطلق است. از آنجا که «قاعده حسن نیت»، پیش از اینکه یک قاعده حقوقی باشد، یک مفهوم اخلاقی است، لذا از این جهت شباهت هایی نسبت به سایر قواعدی که دارای رنگ و بوی اخلاقی، هستند می باشد. و در برخی موارد نیز این شباهت ها به اوج خود میرسد. قواعدی همچون «عدالت»، «انصاف» و «عدل و انصاف» که در همه این قواعد وجه مشترکی وجود دارد و آن اینکه جنبه اخلاقی در آنها متبلور است. تا حدی که می توان گفت قبل از آنکه دارای جنبه حقوقی باشند دارای خصیصه اخلاقی بوده اند، زیرا وجدان آدمی، حکم می کند که هر گونه تقنین و قانون گذاری، خلاف عدالت، و هر گونه دادرسی و قضاوت بدون رعایت انصاف و عدل و انصاف و حسن نیت مذموم و ناپسند است. در مقام افتراق بین این قواعد اخلاقی می توان به حوزه کارکرد آنها اشاره کرد. با این بیان که حوزه کارکرد قاعده عدالت، حوزه تقنین و قانون گذاری بوده است. و قواعد «انصاف» و «عدل و انصاف» و «حسن نیت»، از قواعد حاکم بر دادرسی و قضاوت عادلانه، می باشد.

فهرست منابع و مآخذ

۱. قرآن مجید
۲. امامی، سیدحسن، (۱۳۷۵)، حقوق مدنی، تهران، نشر کتابفروشی اسلامیة
۳. -----، -----، (۱۳۷۷)، حقوق مدنی، تهران، انتشارات اسلامیة
۴. امیری قائم مقامی، (۱۳۸۷)، عبدالمجید، حقوق تعهدات، تهران، نشر میزان
۵. -----، (۱۳۷۸)، حقوق تعهدات (کلیات حقوق تعهدات- وقایع حقوقی)، تهران
۶. انصاری، علی (۱۳۸۸)، تئوری حسن نیت در قراردادها، چاپ اول، تهران، انتشارات جنگل، جاودانه
۷. بهرامی احمدی، (۱۳۸۸)، حمید، مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، نشر میزان
۸. جعفری لنگرودی، (۱۳۷۸)، محمدجعفر، مبسوط در ترمینولوژی حقوق، چاپ اول، تهران، گنج دانش
۹. -----، (بی تا)، دائرة المعارف حقوق مدنی و تجارت، تهران، نشر بنیاد راستاد
۱۰. -----، (۱۳۵۸)، حقوق اسلام، تهران، انتشارات گنج دانش
۱۱. جمعی از پژوهشگران زیر نظر شاهرودی، سید محمود هاشمی، (۱۴۲۶)، فرهنگ فقه مطابق مذهب اهل بیت علیهم السلام، در ۳ جلد، چاپ اول، قم، مؤسسه دائرة المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت علیهم السلام
۱۲. حائری (شاهباغ)، سیدعلی، شرح قانون مدنی، تهران، کتابخانه گنج دانش، ۱۳۷۶ هـ. ش.
۱۳. خاتمی، روح الله، (۱۳۶۸)، آینه مکارم: شرح دعای مکارم الاخلاق امام سجاده (ع)، تهران، نشر زلال
۱۴. دهقان، اکبر، (۱۳۸۱)، یک صد و پنجاه موضوع از احادیث اهل بیت علیهم السلام، چاپ اول، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن
۱۵. ره پیک، حسن، (۱۳۸۷)، حقوق مسئولیت مدنی و جبران ها، چاپ اول، تهران، انتشارات خرسندی
۱۶. شهیدی، مهدی، (۱۳۸۳)، حقوق مدنی، آثار قراردادها و تعهدات، چاپ دوم، تهران، انتشارات مجد
۱۷. صفایی، سیدحسین، (۱۳۵۵)، مفاهیم و ضوابط جدید در حقوق مدنی، چاپ اول، تهران، انتشارات امیر کبیر
۱۸. -----، (۱۳۸۲)، دوره مقدماتی حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها، تهران، نشر میزان
۱۹. طاهری، حبیب الله، (۱۴۱۸)، حقوق مدنی، چاپ دوم، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
۲۰. قاسم زاده، سیدمرتضی، (۱۳۸۷)، مبانی مسئولیت مدنی، چاپ اول، تهران، نشر دادگستر
۲۱. قرائتی، محسن، (۱۳۸۳)، تفسیر نور، چاپ یازدهم، تهران، مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن
۲۲. کامیار (کارکن)، (۱۳۷۶)، محمدرضا، گزیده آراء دادگاه های حقوقی، تهران، نشر حقوقدان
۲۳. کریمی، آیت، (۱۳۸۸)، کلیات بیمه، چاپ دوازدهم، تهران، بیمه مرکزی، پژوهشکده بیمه
۲۴. مبین، حجت، (۱۳۹۰)، جایگاه نظریه قابلیت استناد در فقه امامیه، چاپ اول، انتشارات دانشگاه امام صادق (ع)، تهران
۲۵. مبینی، حسن، (بی تا)، فلسفه فقه، ص ۱۶۵، تهران، انتشارات: دانشگاه پیام نور،

۲۶. محقق داماد، سیدمصطفی، (۱۴۰۶)، قواعد فقه، چاپ دوازدهم، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی
۲۷. -----، (۱۴۲۰)، وصیت، تحلیل فقهی و حقوقی، چاپ سوم، تهران، مرکز نشر علوم اسلامی
۲۸. -----، (۱۳۶۲)، مباحثی از اصول فقه، ج ۲، ص ۱۷۳، چاپ اول، تهران
۲۹. مؤسسه دایره المعارف الفقه الاسلامی، زیر نظر آیه الله محمود هاشمی شاهرودی، (۱۳۸۷)، فرهنگ فقه فارسی در ۵ جلد، قم، انتشارات مؤسسه دایره المعارف فقه اسلامی،
۳۰. نوری، محمدعلی و نخجوانی، رضا، (۱۳۸۲)، حقوق تجارت الکترونیک، تهران، کتابخانه گنج دانش
۳۱. نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۳۸۴)، نجم الثاقب در احوال امام غایب علیه السلام، محقق:برزگر بفرویی، صادق، قم، انتشارات مسجد جمکران

• کتابهای عربی

۳۲. اصفهانی، حسین بن محمد راغب، (۱۴۱۲)، مفردات ألفاظ القرآن، چاپ اول، لبنان- سوریه، دارالعلم، الدار الشامیة
۳۳. انصاری، مرتضی، (۱۳۷۲)، المکاسب، قم، انتشارات دهقانی (اسماعیلیان)
۳۴. بجنوردی، سیدحسن آقا بزرگ موسوی، (۱۴۱۹)، القواعد الفقهیه، چاپ اول، قم، نشرالهادی
۳۵. -----، (۱۴۰۱)، قواعد فقهیه، چاپ سوم، تهران، مؤسسه عروج
۳۶. بحرانی، یوسف، (۱۳۶۳)، حقائق الناصره فی احکام عتره الطاهره، قم، مؤسسه النشر الاسلامی التابعه لجماعه المدرسین، قم
۳۷. بحرانی، یوسف بن احمد، (بی تا)، اجوبه المسائل البهبهانیة، قم، دار احیاء الاحیاء لعلماء البحرین و القطیف و الاحساء
۳۸. ثقة الاسلام کلینی، الکافی، (۱۳۶۵)، ۸ جلد، تهران، دارالکتب الإسلامیة
۳۹. حائری، سیدعلی بن محمد طباطبایی، (۱۴۱۸)، ریاض المسائل، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، چاپ اول، قم
۴۰. حلی، علامه، حسن بن یوسف بن مطهر اسدی، (۱۳۷۳)، تذکره الفقهاء، چاپ اول، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث
۴۱. -----، (۱۴۱۴)، تذکره الفقهاء، (ط- الحديثة)، چاپ اول، قم، انتشارات مؤسسه آل البيت علیهم السلام
۴۲. -----، (بی تا)، تحریر الأحکام الشرعیة علی مذهب الإمامیة، چاپ اول، مؤسسه آل البيت علیهم السلام
۴۳. خمینی، سیدروح الله، (۱۳۷۹)، تحریر الوسیله، قم، انتشارات دارالعلم
۴۴. -----، (۱۴۲۱)، کتاب البیع، چاپ اول، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی قدس سره
۴۵. خویی، ابوالقاسم موسوی، (۱۴۲۲)، مبانی تکملة المنهاج، چاپ اول، قم، مؤسسه إحياء آثار الإمام الخوئی ره
۴۶. شیخ طوسی، التهذیب، (۱۳۶۵)، تهران، دارالکتب الإسلامیة

۴۷. شیخ حر عاملی، (۱۴۰۹)، وسایل الشیعه، قم، مؤسسه آل البيت
۴۸. طریحی، فخرالدین بن محمد، (۱۳۷۵)، مجمع البحرين، تحقیق: حسینی اشکوری، احمد، تهران، نشر مرتضوی
۴۹. طوسی، ابوجعفر، محمد بن حسن، (۱۴۰۷)، الخلاف، چاپ اول، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم
۵۰. عاملی، سیدجواد بن محمد حسینی، (۱۴۱۹)، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه (ط- الحدیثه)، چاپ اول، قم، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه
۵۱. عاملی، شهید ثانی، زین الدین بن علی، (۱۴۱۲)، الروضه البهیة فی شرح اللمعة الدمشقیة (المحشی) - سلطان العلماء؛ قم، چاپ اول، انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه، قم
۵۲. ----، (۱۴۱۳)، مسالک الأفهام إلى تنقیح شرائع الإسلام، مؤسسة المعارف الإسلامية، چاپ اول، قم
۵۳. فیومی، احمد بن محمد مقرئ، (بی تا)، المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی، چاپ اول، قم، منشورات دارالرضی
۵۴. کلینی، ابوجعفر، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷)، الکافی، دارکتب الإسلامية، تهران- ایران، چهارم
۵۵. کورنر، جیرار، (۱۹۹۸)، معجم المصطلحات القانونیه، ترجمه؛ القاضی، منصور، الطبعة الاولى، بیروت، المؤسسه الجامعیه للدراسات و النشر و التوزیع
۵۶. مصطفوی، حسن، (۱۴۰۲)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، چاپ اول، تهران، مرکز کتاب للترجمة و النشر

مجلات

۵۷. انصاری، علی، (۱۳۸۸)، مفهوم و معنای حسن نیت در حقوق ایران و فرانسه، فصلنامه مدرس علوم اسلامی، شماره ۶۳، ص ۱۹ تا ۴۶
۵۸. بجنوردی، سیدمحمد موسوی (۱۳۸۶)، نقش حسن نیت در عقود و قراردادها در فقه و حقوق، شماره ۲، فصلنامه حقوق و علوم سیاسی،
۵۹. محقق داماد، سیدمصطفی و اسماعیل، مریم، (۱۳۸۸)، بررسی مبانی فقهی ضمان استیفاء، فصلنامه الهیات، شماره ۷
۶۰. ره پیک، سیامک، (۱۳۸۲)، منع سوء استفاده از حق در نظریه های حقوقی و مفاهیم قرآنی، مطالعات اسلامی، ص ۷۴، شماره ۶۲
۶۱. فخاری، امیر حسین، (۱۳۸۱)، « تاریخ صدور چک چه تاریخی است »، مجله تحقیقات حقوقی، ص ۵۶، شماره ۳۵-۳۶
۶۲. محسنی، حسن، (۱۳۸۵)، اصل حسن نیت در حقوق ایران بامطالعه تطبیقی، مجله حقوق تطبیقی، شماره ۱، ص ۲۱۹

۶۳. محقق داماد، سیدمصطفی، (۱۳۷۱)، تحذیر: نقش هشدار در رفع مسئولیت، مجله حقوقی دادگستری، شماره ۵، ص ۹.
۶۴. موسوی بجنوردی، محمد، (۱۳۸۵)، بررسی نقش اخلاق در فقه و حقوق، مجله بازتاب اندیشه، شماره ۸۳.
۶۵. موسوی بجنوردی، سیدمحمد، (۱۳۷۵)، «قاعده اقدام»، فصلنامه ی دیدگاه های حقوقی، شماره ۲.

